

АНОТАЦІЯ

Стасюк М.М. Психолого-педагогічні умови розвитку емоційного інтелекту у студентів ІТ-спеціальностей. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 05 – соціальні та поведінкові науки, спеціальність 053 – психологія. – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2020.

У дисертації здійснено узагальнення результатів проведеного теоретичного аналізу та експериментального дослідження умов розвитку емоційного інтелекту у студентів ІТ-спеціальностей, описано його структурно-процесуальні компоненти, встановлено зв'язок між емоційним інтелектом та соціально-психологічною адаптацією і емоційним вигоранням, розроблено та апробовано програму розвитку емоційного інтелекту для студентів ІТ-спеціальностей.

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми дослідження; визначено об'єкт, предмет, методологічні основи, мету та завдання дослідження; відзначено наукову новизну, практичну значущість дослідження, наведено дані щодо апробації та впровадження отриманих результатів, а також описано структуру дисертації, виходячи з послідовності розв'язання поставлених завдань.

У першому розділі здійснено теоретичний аналіз підходів до вивчення змісту, структури та передумов розвитку емоційного інтелекту; розглянуто теоретико-експериментальні дослідження емоційного інтелекту, зокрема процесів формування і розвитку, а також впливу на процес соціальної адаптації; проаналізовано психологічні особливості професійної діяльності програмістів, розроблено теоретичну модель структурно-змістовних та процесуальних компонентів емоційного інтелекту студентів ІТ-спеціальностей, теоретично досліджено психологічні механізми та чинники розвитку емоційного інтелекту студентів ІТ-спеціальностей.

У другому розділі представлено програму емпіричного дослідження, окреслено його основні етапи, критерії підбору досліджуваних, та здійснено

характеристику групи студентів. На основі запропонованої авторської теоретичної моделі емоційного інтелекту студентів описано емпіричні дескриптори компонентів емоційного інтелекту та його процесів, обґрунтовано вибір відповідного психодіагностичного інструментарію та методів опрацювання даних. Наведено результати статистичного аналізу компонентів емоційного інтелекту студентів із урахуванням рівня вираженості емоційного інтелекту, соціально-демографічних та соціально-психологічних складових.

У третьому розділі представлено психотерапевтичну програму розвитку емоційного інтелекту у студентів ІТ-спеціальностей, висвітлено основні її складові, етапи реалізації та методи; проаналізовано відмінності у показниках емоційного інтелекту в студентів ІТ-спеціальностей за результатами психотерапевтичної програми; запропоновано рекомендації щодо впровадження окремих компонентів програми в структуру освітнього процесу в рамках ЗВО.

У висновках дисертаційної роботи зазначено основні результати дослідження, отримані на основі реалізації поставлених завдань. Описується внесок дисертанта. Запропоновано власну теоретичну модель структурно-змістових компонентів та процесів емоційного інтелекту. До структурно-змістовних компонентів належать: емоційний, когнітивний та поведінковий; процеси, які лежать в основі емоційного інтелекту – усвідомлення та саморегуляція

Для розвитку і формування професійної свідомості емоційний інтелект має ключове значення, оскільки дослідницька діяльність у професійній сфері поєднана з емоційними переживаннями результатів цієї діяльності є основою професійної рефлексії та самоаналізу. Емоційний інтелект виступає регулятором емоцій і розуму, дає можливість відчувати відповідальність за своє життя і свої рішення, усвідомити власні потреби та мотиви поведінки. Корегуюча функція емоційного інтелекту розширює можливості вибору стратегій в житті та стилів у професійній діяльності, включаючи до поняття вибору і зміну чи повну відмову від попередніх рішень.

Особи, які обирають своє навчання та діяльність в ІТ-сфері мають певні особливості емоційної сфери, наприклад, поєднання високого рівня абстрактного мислення з емоційною холодністю та потребою в раціоналізації, що дозволяє створювати ідеально-логічні алгоритми. Крім цього, професія ставить свої вимоги до властивостей особистості (в тому числі і емоційних) через умови організації праці та специфіки робочих вимог. На даний момент виявлена розбіжність в тому, що навчання відбувається з акцентом на розвитку когнітивної сфери, тобто інтелектуальних здібностей та пошукової активності. В той час, як діяльність організована за командним типом, тобто змушує до соціальної взаємодії, емоційної та комунікативної компетентності. Емоційний інтелект може виступати одним із засобів, які усувають цю розбіжність і допомагають в організації адаптації особистості до професійної діяльності в ІТ-сфері.

Представлена програма емпіричного дослідження емоційного інтелекту у студентів ІТ-спеціальностей включала три етапи: підготовчий, коли здійснювалися планування, підбір та апробація методик, пошук досліджуваних; основний етап, який передбачав визначення показників компонентів емоційного інтелекту: когнітивного, емоційного (афективного) і поведінкового та психотерапевтичний етап – розробка психотерапевтичної програми розвитку емоційного інтелекту у студентів ІТ-спеціальностей та перевірка її ефективності.

Основну досліджувану групу склали 202 студенти віком від 18 до 20 років факультету прикладної математики та економічного факультету. В процесі дослідження було враховано особливості сімей та виховання: повна чи неповна сім'я, освіта батьків (окремо для матері та батька), наявність сиблінгів; сімейний стан на момент дослідження, наявність роботи взагалі чи роботи власне у сфері інформаційних технологій, соціальну активність: участь у студентських об'єднаннях, громадських організаціях, волонтерство тощо).

В ході проведеного дослідження виявлено, що рівень емоційного інтелекту у студентів в переважній більшості низький – у загальній групі досліджуваних 67,8% показали низький рівень емоційного інтелекту, 16,8% середній рівень

і тільки 15,3% – високий рівень. У підгрупі студентів-програмістів ці показники становлять 79,3%, 15,3% та 5,4% відповідно.

Із використанням методів математичної статистики (кореляційного, порівняльного та факторного аналізів) було виявлено певні закономірності, що пов'язані із компонентами емоційного інтелекту та вказують на їх значення у процесі розвитку емоційного інтелекту:

- за усіма шкалами емоційного інтелекту показники студентів, які є соціально активними, вищі, ніж у студентів, які не залучені до соціальних проектів;
- з'ясовано наявність прямих кореляцій між шкалою адаптації та усіма шкалами і субшкалами емоційного інтелекту. Ці зв'язки характерні і для чоловіків і для жінок. Дані статистичні зв'язки підтверджують припущення, сформульовані в результаті теоретико-методологічного аналізу про те, що розвиток емоційного інтелекту може слугувати одним із способів підвищувати рівень соціально-психологічної адаптації;
- при різних рівнях розвитку емоційного інтелекту спостерігаються різні закономірності взаємодії дескрипторів, що його формують: у підгрупі з низьким рівнем емоційного інтелекту виявлено пряму кореляцію ситуативної тривожності та міжособистісного емоційного інтелекту і обернену – між особистісною тривожністю та контролем експресії; в підгрупі з високим рівнем емоційного інтелекту виявлено обернену кореляцію між ситуативною тривожністю та контролем експресії і внутрішньоособистісним емоційним інтелектом, в той час як зростання особистісної тривожності пов'язане із зростанням загального рівня емоційного інтелекту;
- при аналізі когнітивного компоненту виявлено обернену кореляцію між рівнем алекситимії та показником розуміння емоцій (-0,28) і його субшкалою розуміння своїх емоцій (-0,19) у підгрупі з низьким рівнем емоційного інтелекту;

- афективний компонент ілюструють: пряма кореляція ситуативної тривожності та міжособистісного емоційного інтелекту ($r=0,21$) у підгрупі з низьким рівнем емоційного інтелекту; для студентів із середнім рівнем емоційного інтелекту зв'язки деперсоналізації та міжособистісного емоційного інтелекту ($r=0,51$); в підгрупі з низьким рівнем емоційного інтелекту – пряма кореляція ситуативної тривожності та міжособистісного емоційного інтелекту ($r=0,21$); при середніх показниках емоційного інтелекту виявлено обернену кореляцію між ситуативною тривожністю та внутрішньоособистісним емоційним інтелектом ($r=-0,38$);
- у поведінковому компоненті виявлено прямі кореляції між показником соціально-психологічної адаптації та шкалою управління емоціями (0,33) та її субшкалами – управління чужими емоціями (0,36) і управління своїми емоціями (0,22) і також зі шкалою контроль експресії (0,27).

Опираючись на результати аналізу, при розробці програми розвитку емоційного інтелекту для представників професій типу «людина-знакова система» необхідно слідкувати за динамікою зміни показників тривожності для того, щоб не спровокувати руйнування існуючих стереотипів та способів взаємодіяти у зовнішньому світі до того, як вдасться сформувати нові.

Теоретико-методологічний аналіз підходів до розвитку емоційного інтелекту та результати емпіричного дослідження виступили основою для розробки психотерапевтичного етапу на засадах гештальт-підходу з метою впливу на розвиток компонентів емоційного інтелекту: когнітивного, емоційного (афективного) та поведінкового.

Сформовано систему психолого-педагогічних умов розвитку емоційного інтелекту. Ця система включає психологічний блок умов: психологічні тренінги, воркшопи, психотерапевтичні тематичні групи та індивідуальне психологічне консультування (чи психотерапія). Другою складовою системи є психолого-педагогічний блок умов: бесіди, просвітницькі лекції, практичні чи науково-практичні конференції, тематична позанавчальна активність.

Перевірка ефективності розробленої програми показала її позитивний вплив на розвиток компонентів емоційного інтелекту у студентів ІТ-спеціальностей: констатовано позитивну динаміку у всіх структурно-змістовних компонентах емоційного інтелекту.

Запропоновано рекомендації для психологів та психологічних служб ЗВО щодо впровадження програми розвитку емоційного інтелекту чи окремих її елементів в роботу з посилення окреслених умов з врахуванням специфіки студентів ІТ-спеціальностей. Аргументовано ефективність залучення до такої програми психологів із досвідом роботи у сфері інформаційних технологій. Інформація від таких спеціалістів сприймається, як більш достовірна і це може сприяти зростанню ефективності на всіх етапах цього процесу.

Практичне значення дослідження полягає у розробці програми розвитку емоційного інтелекту, яка може бути використана у ЗВО для забезпечення психологічного супроводу професійного становлення майбутніх спеціалістів сфери інформаційних технологій. Результати досліджень щодо особливостей розвитку емоційного інтелекту у студентів ІТ-спеціальностей можуть використовуватись в лекційних курсах, практичних заняттях та тренінгових програмах практичними психологами, спеціалістами HR-відділів ІТ-компаній, а також у процесі викладання дисциплін «Загальна психологія», «Психологія управління», «Вікова психологія», «Психологія бізнесу, лідерства та комунікацій», «Самоменеджмент», «Softskills».

Ключові слова: емоційний інтелект, розвиток, психологічні умови, усвідомлення, саморегуляція, творче пристосування, ІТ-спеціальності, студенти ІТ-спеціальностей, гештальт-підхід.

ABSTRACT

Stasiuk M. M. Psychological and pedagogical conditions for the development of emotional intelligence of IT students. – Qualifying research paper as a manuscript.

Doctoral thesis in the field of knowledge 05 - social and behavioral sciences, specialization 053 – psychology. – Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2020.

The thesis summarizes the results of the theoretical analysis and experimental study of the conditions for the development of emotional intelligence of IT students, describes its structural and procedural components, and establishes the relationship between emotional intelligence and socio-psychological adaptation and emotional burnout. In the thesis an emotional intelligence development program for IT students is established and tested.

The introduction substantiates the relevance of the researched problem; defines the object, subject, methodological bases, purpose and objectives of the research; notes the scientific novelty and practical relevance of the research. The introduction contains data on the validation and application of research results, as well as a description of the structure of the thesis based on the sequence of tasks to be performed.

The first chapter provides a theoretical analysis of approaches to studying of the content, structure and possibilities of development of emotional intelligence; examines theoretical and experimental studies of emotional intelligence and its impact on the process of social adaptation; considers possibilities of development in Ukrainian and foreign psychology. In the chapter the psychological features of professional activity of programmers are analyzed, the theoretical model of structural-substantive and procedural components of IT students' emotional intelligence is developed, the psychological mechanisms and factors of development of IT students' emotional intelligence are theoretically investigated.

The second chapter presents the program of empirical research, outlines its main stages, selection criteria, and characterizes the group of students. On the basis of the proposed theoretical model of factors of students' emotional intelligence,

empirical descriptors of components of emotional intelligence and its processes are described, and the selection of appropriate psychodiagnostical tools and methods of data processing is justified. The results of statistical analysis of the components of emotional intelligence of students, taking into account demographic indicators.

The third chapter presents the features of the program for the development of emotional intelligence of IT students, highlights its main components, stages of application and methods; analyzes the qualitative differences in the indicators of emotional intelligence of IT students according to the results of the formative experiment; proposes recommendations on the implementation of specific program components into the structure of the educational process in higher education institutions.

The conclusions of the thesis work indicate the main results of the study, which were obtained on the basis of the implementation of the set objectives. There is described the contribution of the thesis author. As a result of generalization of theoretical and methodological approaches to understanding the concept of emotional intelligence, analysis of structural and procedural models, it is defined as the integration ability of the individual, which consist in the ability to feel, distinguish, name emotions and manage them through self-awareness and self-regulation.

The own theoretical model of structural-substantive components and processes of emotional intelligence is proposed. The structural and substantive components are: emotional, cognitive and behavioral; processes that underlie emotional intelligence are: awareness and self-regulation.

Emotional intelligence is of key importance for the development and formation of professional consciousness, because professional research activities coupled with emotional experiences of the results of these activities are the basis of professional reflection and introspection. Emotional intelligence acts as a regulator of emotions and mind, gives the opportunity to feel responsible for one's life and decisions, to understand one's own needs and motivations. The corrective function of emotional intelligence expands the choices of life strategies and professional styles (including changing or completely abandoning previous decisions).

Individuals who choose their education and activities in the IT field have certain emotional features. In addition, the profession makes demands on personal characteristics (including emotional ones) through the organization of work and the specificity of working requirements. To date, there is a discrepancy in the way that learning is done with an emphasis on cognitive development, that is, intellectual ability and search activity. While activities are organized in a command-type manner, that is, lead to social interaction, emotional and communicative competence. Emotional intelligence can be one of the mechanisms that bridge this gap and help to organize the adaptation of individuals to professional IT activities. The presented program of empirical research on emotional intelligence in students of IT specialties included three stages: preparatory, which carried out planning, selection and testing of methods, search for subjects; the main stage, which involved determining the indicators of the components of emotional intelligence: cognitive, emotional (affective) and behavioral.

The main research group consisted of 202 students aged 18 to 20 years of the faculty of applied mathematics and the faculty of economics. The study took into account the peculiarities of origin: complete or incomplete family education of parents (separately for mother and father), the presence of siblings; marital status at the time of the study, availability of work in general and work in the field of information technology, in particular, and social activity.

The study found that the level of students' emotional intelligence in the majority is low – 67,8 % of the general studied group showed low levels of emotional intelligence, 16,8 % - average, and only 15,3 % - high; in the subgroup of IT students the results were 79,3 %, 15,3 % and 5,4 % respectively.

Using mathematical statistical methods (correlation and comparative analysis), a selection was made of those personal characteristics that relate to the components of emotional intelligence and indicate the importance of certain factors in its development:

- on all scales of emotional intelligence, the performance is higher for socially active students than for students who are not involved in social projects;

- it has been found that there are direct correlations between the adaptation scale and all scales and sub-scales of emotional intelligence, which are common to both men and women. These statistical connections confirm the assumption formulated as a result of theoretical and methodological analysis that the development of emotional intelligence can be a way to improve social and psychological adaptation. At different levels of emotional intelligence, there are different patterns of interaction among the factors that shape it: in a subgroup with low emotional intelligence, there was found a direct correlation between situational anxiety and interpersonal emotional intelligence, and the reverse correlation between personal anxiety and expression control;

- in a subgroup with a high level of emotional intelligence, there was found an inverse correlation between situational anxiety and expression control and intrapersonal emotional intelligence, while an increase in personal anxiety was associated with an increase in the overall level of emotional intelligence.

- within the cognitive component, an inverse correlation was found between the level of alexithymia and the indicator of understanding emotions (-0.28) and its sub-scale of understanding one's emotions (-0.19) in a subgroup with a low level of emotional intelligence.

- affective component illustrate the direct correlation between situational anxiety and interpersonal emotional intelligence ($r = 0.21$) in a subgroup with a low level of emotional intelligence; for students with an average level of emotional intelligence, the links between depersonalization and interpersonal emotional intelligence are statistically significant ($r = 0.51$); in a subgroup with a low level of emotional intelligence revealed a direct correlation between situational anxiety and interpersonal emotional intelligence ($r = 0.21$); with average indicators of emotional intelligence, an inverse correlation was found between situational anxiety and intrapersonal emotional intelligence ($r = -0.38$).

- in the behavioral component revealed direct correlations between the indicator of socio-psychological adaptation and the scale of emotion management (0.33)

and its subscales - management of other people's emotions (0.36) and management of their emotions (0.22) and also with the scale expression control (0.27).

Based on analysis, when establishing the program for the development of emotional intelligence for the workers of professions such as «man-sign system» it is necessary to follow the dynamics of change of anxiety indicators in order not to provoke breaking down those stereotypes and ways of interaction in the outside world before new ones can be formed.

Theoretical and methodological analysis of approaches to the development of emotional intelligence and the results of empirical research were the basis for the development of the psychotherapeutic stage to influence the development of the components of emotional intelligence: cognitive, emotional (affective) and behavioral.

A system of psychological and pedagogical conditions for the development of emotional intelligence has been formed, which includes on the one hand a psychological block of conditions: psychological trainings, workshops, psychotherapeutic thematic groups and individual psychological counseling (or psychotherapy); on the other - a psychological and pedagogical block of conditions: conversations, educational lectures, practical or scientific-practical conferences, thematic extracurricular activities.

Checking the effectiveness of the developed program showed its positive impact on the development of the components of emotional intelligence in students of IT specialties: positive dynamics were noted in all structural and content components of emotional intelligence.

Recommendations are offered for psychologists and psychological services of higher education institutions to implement the emotional intelligence development program or its individual elements into the work to intensification the outlined conditions, taking into account the specifics of students of IT specialties. The effectiveness of involving psychologists with information technology experience in such a program is substantiated. Information from such professionals was perceived as more reliable and this could enhance efficiency at all stages of the process.

The practical significance of the study lies in the drawing up a program for the development of emotional intelligence that can be used in higher education institutions to provide psychological support for the professional development of future information technology professionals. Results of research on the peculiarities of the development of IT students' emotional intelligence can be used in lectures, practical exercises and training programs by practical psychologists, specialists of HR-departments of IT-companies as well as in the teaching of the disciplines «General psychology», «Psychology of management», «Developmental psychology» and «Psychology of business, leadership and communications».

Key words: emotional intelligence, development, psychological conditions, awareness, self-regulation, creative adaptation, IT, IT students, gestalt approach.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Публікації, що відображають основні наукові результати дисертації

Розділи монографії

1. Stasiuk M. Methods of research of emotional intelligence. *Integration of traditional and innovation processes in modern pedagogy and psychology: collective monograph*. Lviv-Toruń: Liha-Pres, 2019. P. 97-116. – 0,9 д.а.

Публікації у наукових фахових виданнях України

2. Стасюк М. М. Теоретичний аналіз впливу емоційного інтелекту на процес соціальної адаптації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»*. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2017. Вип. 5. С. 158-169.– 0,6 д.а.
3. Стасюк. М. М. Програма розвитку емоційного інтелекту методами гештальт-терапії. *Науковий журнал «Габітус»*. Вип.13. Т.2. 2020. С. 139-147. – 0,9 д.а.

Статті у виданнях інших держав

4. Стасюк М. М. Особливості емоційної сфери ІТ-спеціалістів. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. V (59). Issue: 134.2017.S. 82-86.– 0,4 д.а.

Публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

5. Жигайло Н., Стасюк М.М. Роль емоційного інтелекту в процесі професійної освіти. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2016. №4. С. 87-97. – 0,4 д.а. (особистий внесок автора – 0,2 д.а., де проаналізовано основні підходи до розуміння емоційного інтелекту).
6. Стасюк М. М. Адаптаційна функція емоційного інтелекту в умовах професійної освіти. Тези Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди 25-річчя кафедри психології «Психологічні детермінанти особистості в умовах соціально-політичної трансформації українського

- суспільства*», 11-12 листопада 2016 р. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2016. С. 162-165. – 0,2 д.а.
7. Стасюк М. М. Емоційна компонента соціально-психологічної адаптації. Збірник наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції *«Дослідження різних напрямів розвитку психології та педагогіки»*, 18-19 листопада 2016 р. Одеса, 2016. С. 27-29. – 0,2 д.а.
 8. Стасюк М. М. Емоційний інтелект як чинник саморегуляції особистості в професійній діяльності. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції *«Психологія в контексті сучасних досліджень проблем розвитку особистості»*, 25-26 листопада 2016 Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2016. С. 51-55. –0,2 д.а.
 9. Стасюк М. М. Передумови розвитку емоційного інтелекту. III Міжнародна науково-практична конференція *«Генеza буття особистості»*, 20 грудня 2016 р. К., 2017. С. 201-202. – 0,1 д.а.
 10. Стасюк М. М. Емоційний інтелект: від психологічного ресурсу до управлінського інструменту. Збірник тез III Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю *«Філософсько-психологічні аспекти духовності в економіці та управлінні»*, 19 квітня 2017 р. Львів, 2017. С. 253-255. – 0,2 д.а.
 11. Стасюк М.М. Програма дослідження емоційного інтелекту ІТ-спеціалістів. *Звітна наукова конференція філософського факультету за 2017 рік.* – 0,1 д.а.
 12. Zhyhaylo N., Stelmakh O., Stasiuk M. Methodology of the emotional intelligence research. *American Journal of Fundamental, Applied & Experimental Research.* № 1 (8). 2018. P. 99-102. – 0,5 д.а. (особистий внесок автора – 0,2 д.а., де обґрунтовано підбір методик дослідження)
 13. Стасюк М. Якісний аналіз особливостей емоційної сфери у студентів ІТ-спеціальностей. Збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції *«Психологія бізнесу та управління: виклики сьогодення»*, 16-17 березня 2018р. Львів: СПОЛОМ, 2018. С. 189-191. – 0,2 д.а.

14. Стасюк М. Структура емпіричного дослідження емоційного інтелекту. Proceedings of the V International Scientific and Practical Conference «*Social and Economic Aspects of Education in Modern Society*», Vol.1, August 20, 2018. Warsaw, Poland, 2018. С. 58-61. – 0,3 д.а.
15. Стасюк М. Програма розвитку емоційного інтелекту: гештальт-підхід. Збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції «*Філософсько-психологічні аспекти лідерства в бізнесі, освіті та державі*», 15 березня 2019 р. Львів : СПОЛОМ, 2019. С. 147-148. – 0,2 д.а.
16. Стасюк М. М. Принципи організації тренінгової роботи про розвитку емоційного інтелекту. Збірник тез V Міжнародної науково-практичної конференції «*Філософсько-психологічні аспекти духовності в діяльності громадських організацій*», 22 квітня 2020 р. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2020. С. 166-168. – 0,2 д.а.
17. Стасюк М. М. Особливості організації і впровадження програми розвитку емоційного інтелекту в рамках ЗВО. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «*Науковий потенціал та перспективи розвитку психологічних наук*», 11-12 вересня 2020 р. Львів : Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 70-76. – 0,2 д.а.